

*Антон Гецов**

АПОЗИТИВНАТА КОНСТРУКЦИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – ПРОБЛЕМИ, ВЪЗГЛЕДИ, РЕШЕНИЯ

Anton Getsov

THE APPOSITIONAL CONSTRUCTION IN BULGARIAN – ISSUES, OPINIONS, SOLUTIONS

The article discusses several solutions that aim to reveal the direction of the dependence between the components of the appositional construction. An emphasis is placed on the analysis of the most amorphous and debatable structural type: *common noun + proper noun*. One of these solutions concerns the choice of a basic research approach and its consistent and logically sound application, which would aid the correct “distribution” of the syntactic functions of the components in constructions of this structural type. The article draws special attention to the autonymic use of proper nouns. It is based on the premise that the two components of this type of appositional construction can have a common reference, which is a function of their different referential features and that these components contribute – to a varying degree – to the realization of these features.

Keywords: *appositional construction; logical approach; apposition; reference; autonymic use.*

В статията се представят решения, свързани с разкриване на посоката на зависимост между компонентите на апозитивната конструкция. Акцентира се върху анализа на най-аморфния и дискуссионен структурен тип: *съществително нарицателно име + съществително собствено име*. Едно от тези решения се отнася до избора на базов изследователски подход, чието последователно и логически издържано прилагане би спомогнало за коректното „разпределение“ на синтактичните функции на компонентите в конструкциите от този структурен тип. В статията се обръща специално внимание на автонимната употреба на съществителните собствени имена. Тя е обвързана с допускането, че двата компонента на този тип апозитивна конструкция могат да имат обща, съвкупна референция, която е функция от различните им референциални характеристики и за чиято реализация те допринасят в различна степен.

Ключови думи: *апозитивна конструкция; логически подход; апозиция; референция; автонимна употреба.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Предмет на тази статия са някои въпроси, които имат пряко отношение към изясняването и прецизирането не толкова на обема, колкото на съдържанието¹ на понятието *апозитивна*

* **Антон Гецов** – проф. д-р, катедра „Съвременен български език“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, a.getsov@ts.uni-vt.bg

¹ *Съдържанието на понятието* е съвкупността от съществени признаци на предметите и явленията, отразени в понятието. *Обемът на понятието* е съвкупността (множеството, класът) предмети, чиито общи и съществени признаци са отразени в понятието (Бънков, Осиковска 1974: 16–17).

конструкция². В българското езиковедие отдавна се е наложил терминът *приложение*, с който се обозначава една от частите на изречението, принадлежаща към именната група. Често тази изреченска част се дефинира като разновидност на определението. Освен че приложението конкретизира, допълва, уточнява значението на определяемото, то му дава и друго наименование, т.е. в приложението се съчетават признаковостта и предметността.

В един от последните излезли учебници по синтаксис у нас се посочва, че чрез приложенията могат да се назовават: 1) *роднински отношения*; 2) *титли (благороднически, владетелски, църковни, военни, научни, образователни, професионални)*; 3) *длъжности, професии, специалности, национална принадлежност, прозвища*; 4) *географски обекти*; 5) *организации, учреждения, институции, дружества, улици, квартали, вестници, списания, художествени произведения, предмети, стоки, сгради и др.*; 6) *характеристики на предметите, скрити сравнения и уточнения* (Савова, Добрева 2015: 97–98). Според Мони Алмалех от структурна гледна точка словосъчетанията, съдържащи приложение, са два типа: 1) *съществително нарицателно име + съществително нарицателно име*; 2) *съществително нарицателно име + съществително собствено име* (Алмалех 1993: 10). Антон Гецов добавя към тези типове още един, трети тип – *съществително собствено име + съществително собствено име* (Гецов 2017: 75). Признаците, въз основа на които се класифицират приложенията, са с различна природа – логическа, лексико-семантична, семантична, комуникативна, граматическа, като в много от конкретните изследвания те необосновано и еkleктично се смесват. Това разнообразие от признаци (или критерии), които непоследователно и понякога аксиоматично се прилагат, е продиктувано от факта, че „под общ знаменател“ се поставят съществителни имена с различен лексико-семантичен статус и морфологични характеристики, като: *вуйчо Ваньо, чистачката Ваня, колегата Стефанов, папа Франциск, офицера Мишев, капитан Стоев, буквата А, Дионис (Бахус), българката Станка Златева, Къню Фантазията, госпожица Желева, протестантката Мириъм, българи юнаци, езерото Вая, река Ганг, книгата „Столицата на оцелелите“, романа „Време разделно“, издателство „Фабер“, сладкарница „Пчела“, парфюм „Obsession“, писател сатирик, зидари кофражисти, Агенция за борба с наркотрафика (DEA), сугестия (внушение), кокиче (Galanthus nivalis)*, които в изреченския анализ априорно се определят като приложения.

В амалгамата от разновидности на апозитивната конструкция сякаш най-много въпроси, предположения и тълкувания предизвиква типът *съществително нарицателно име + съществително собствено име* и по-конкретно – посоката на зависимост (логическа, семантична, синтактическа) между компонентите на конструкциите, в които чрез съществителното нарицателно име се обозначава титла (и псевдотитла), длъжност, професия, специалност, национална, политическа или религиозна принадлежност, възрастова характеристика, роднинско или друго междуличностно отношение.

Семантичната аморфност и пъстрота на тези съществителни нарицателни имена и категориалните различия между тях неизбежно и последователно се отразяват върху обективността и непротиворечивостта при описанието, анализа и концептуализирането на апозитивната конструкция като цяло. Изясняването на посоката и характера на зависимостта между компонентите ѝ със сигурност би оптимизирало разкриването на съдържанието на понятието *апозитивна конструкция*. Изтъкването на съществените признаци на това понятие е задачата, без чието решаване не може да се конституира логически правилна и съразмерна дефиниция. Амбивалентният синтактичен статус на двата компонента е сериозна причина задълбоченото и детайлно проучване на тази изреченска част и на апозитивната конструкция като цяло да бъдат подценявани, negliжирани или изтласквани в периферията на научните изследвания.

В краткия преглед на мненията на езиковедите българисти относно „разпределянето“ на синтактичните функции на компонентите в апозитивното словосъчетание от типа *съществително нарицателно име + съществително собствено име* М. Алмалех стига до многозначително

² С това понятие се обозначава разновидност на подчинително именно словосъчетание, в което по традиция единият компонент се дефинира като независим (определяемо), а другият – като зависим (приложение, апозиция).

заклучение: „Всички цитирани автори ни съобщават своето мнение без да обясняват как и защо го изграждат. Това още веднъж показва, че имаме работа с трудната област на семантиката, където има всички предпоставки и причини за индивидуално тълкуване на различни мнения“ (Алмалех 1993: 55–56). Според същия автор мненията на езиковедите се разделят, което е тяхно право, защото става дума за семантика (Алмалех 1993: 59).

Този извод в значителна степен е релевантен както за езиковедите русисти, англицисти, германисти, така и за адекватното осмисляне на логико-граматическите особености на останалите два структурни типа. Всъщност в преобладаващата част от конкретните изследвания се представят по-скоро декларативни, недостатъчно добре обосновани или палиативни тези, които впоследствие, без да бъдат критически анализирани, се налагат като мантри в синтетичните трудове по синтаксис. И не само там!

Възгледи за отношенията между компонентите на апозитивната конструкция в българския език: анализ и дискусия

1. Статуквото в българския синтаксис

Дефинициите в българските граматика, чрез които се описва приложението от средата на миналия век (Андрейчин 1942: 465) до днес, не се различават съществено. В Академическата граматика на съвременния български книжовен език например се използва следната дефиниция: „Приложението е второстепенна част на изречението, която се отнася към групата на определенията. Приложението уточнява определяемото, като стеснява обема на понятието, означен с определяемото съществително име. Приложението обикновено е съществително име, което се прилага безпредложно към друго съществително име. (...) Приложението дава друго название, по-стеснено, на определяемото си. В съчетанието *вестник „Труд“* определяемото съществително име *вестник* означава надредно, родово понятие, а приложението *„Труд“* стеснява обема на това понятие, то вече е индивидуално понятие, конкретизиращо обема на родовото понятие *вестник*“ (Стефанов-Брезински 1983: 181).

В обичайните дефиниции, давани за апозитивната конструкция, като един от най-съществените и иманентни диференциални признаци се посочва тъждествената референция на двата ѝ компонента – определяемото и приложението (апозицията). С други думи, двата компонента на апозитивната конструкция се съотнасят с един и същ референт от извънезиковата действителност. Така например Русин Русинов още през 1974 г. пише: „Приложението и определяемото назовават един и същ предмет, но въз основа на различни негови признаци. Следователно приложението има номинативна функция, но като пояснителна дума то носи по-малко информация за предмета, отколкото определяемото, затова се използва като средство за допълнителна характеристика на предмета, за логическото му уточняване и конкретизиране. То се прилага към определяемото и заедно с него образуват една сложна номинативна единица (подчерт. мое – А. Г.)“ (Русинов 2000: 110).

Дефиницията, представена в Академическата граматика, не се оспорва от никого; тя е пример за коректно осъществена логическа операция, чрез която в пълна степен се разкриват съдържанието и обемът на понятието *приложение*: „... ако единичното е подчинено на особеното (вида), а особеното е подчинено на общото (рода), то и единичното е подчинено или включва общото“ (Бънков, Осиковска 1974: 75). Постулатът „това, което се утвърждава или се отрича за клас предмети, се утвърждава или се отрича за всеки предмет в класа“, безусловно налага като приложения да се приемат всички съществителни имена, чрез които се стеснява (и/или повторно се назовава) понятието, вече назовано чрез съществителното име определяемо, напр.: *баба Тонка*, *генерал Вазов*, *академик Динев*, *отец Ередия*, *село Ресен*, *връх Ком* и др. От това, че обозначеният вече обект от извънтекстовата действителност се назовава за втори път чрез приложението, закономерно следва, че то е винаги в постпозиция спрямо определяемото.

За спецификата на тъждествената референциална отнесеност на компонентите ще стане дума по-нататък в изложението, но в началото е важно да се подчертае, че за разлика от конструкции, съдържащи определяемо и определение, в които е налице или отношение между предмет и

признак, или отношение между два предмета, компонентите на апозитивната конструкция функционират като две наименования на един и същ денотат (референт). При това – в апозитивната конструкция отсъстват формално изразени граматически конектори. Тъй като основната функция на двете съществителни имена е съотнасянето им с определен референт, в повечето случаи те са идентифициращи думи с денотативно значение. От друга страна, необособеното приложение притежава вторична за съществителното име синтактична функция, тъй като при него категориалното значение (предметност) не съвпада със синтактичното значение (признаковост) (Чеснокова 1988: 17). Това са причините за по-големия семантичен потенциал и за високата степен на самостоятелност на приложението в сравнение с определението.

2. Необходимост от налагането на логическия подход като основен при установяване на посоката на зависимост в конструкциите от разглеждания тип

При анализа на апозитивната конструкция се използват различни подходи, критерии, методи, фактори, които често необосновано се преплитат, смесват се или пък неоснователно се фаворизират с оглед на характерните особености на отделните типове конструкции. С оглед на спецификата на синтактичната категория *приложение (апозиция)*, представена в наложилите се вече дефиниции, е нормално да се приеме, че основният критерий за осмислянето на синтактичните функции на компонентите на апозитивната конструкция е логическият. Най-важният довод за това е, че компонентите на конструкцията се свързват без помощта на формални граматически средства. Когато граматиката е доста „пестелива“ при изразяването на граматическите значения, изборът на водещ подход не е особено голям³. Това не означава обаче, че той не може да се съчетава с граматическия подход и по-конкретно – с ролята на словоредата при „разпределянето“ на синтактичните функции между компонентите на апозитивната конструкция. Словоредът е едно от граматическите средства, което често е недооценявано в проучванията на този въпрос, но в апозитивната конструкция той има ключова роля. Това с особена сила важи за езици с аналитичен строеж, какъвто е и българският език. Някои от изследователите на английския език например аргументирано и последователно защитават ставащата все по-популярна теза, че словоредът се превръща в основно средство за изразяване на граматическите връзки между думите (Джиоева 2017: 33).

Очевидно е, че логическият подход присъства явно и категорично във вече цитираната дефиниция на Ст. Стефанов-Брезински, докато синтактичният потенциал на словоредата е представен имплицитно: за да се обозначи чрез приложението второто, допълнителното наименование на обекта от извънтекстовата действителност, то трябва да е разположено след определяемото, чрез което референтът вече е въведен в текстовия свят. Според традиционните разбирания постпозицията на приложението не предизвиква съмнение, когато става въпрос за някои разновидности на трите структурни типа, напр.: *футболисти мечтатели*; *цигари „Стюардеса“*; *Герман Градушкар*. При осмислянето на примери от първия структурен тип, като *висшисти роми* (или *ромии висшисти*), *шведът побойник* (или *побойникът швед*), словоредът има основна роля за коректната интерпретация от страна на адресата.

Когато обаче се анализират някои употреби, твърде типични за модела *съществително нарицателно име + съществително собствено име*, напр.: *баба Тонка*, *генерал Вазов*, *академик Динев*, *отец Ередия*, *семејство Найденови*, *село Морава*, *връх Ком* и др., който има повече разновидности в сравнение с останалите два структурни типа, у българските езиковеди надделява мнението, че приложението е в препозиция спрямо определяемото. В синтактичните изследвания у нас са налице някои системни колебания относно определянето на синтактичните функции на компонентите в конструкциите от типа *съществително нарицателно име + съществително собствено име*⁴. Колкото до определянето на синтактичните функции на компонентите

³ Неслучайно още през 1899 г. Филип Фортунатов, основоположникът на Московската лингвистична школа, който смята словосъчетанието (а не изречението) за централен обект на изучаване от синтаксиса, определя съчетанията, съдържащи определяемо и приложение, като „неразчленени граматически, неграматични словосъчетания“. (Фортунатов 1957: 453).

⁴ За конструкциите, чрез които се назовават социални обекти (артефакти), напр.: *кино „Полтава“*, *площад „Славейков“*, *театър „Сълза и смях“*, *църква „Свети Никола“*, се смята, че съществителното

на апозитивната конструкция, в която чрез съществителното нарицателно име се обозначава титла (и псевдотитла), длъжност, професия, специалност, национална, политическа или религиозна принадлежност, възрастова характеристика, роднинско или друго междуличностно отношение, в българската лингвистика са установени следните закономерности. Ако съществителното нарицателно име е с нулев член, на него се приписва синтактична функция на приложение, а на съществителното собствено – на определяемо. Ако съществителното нарицателно име е с определителен член, синтактичните функции на двете съществителни се разменят, т.е. съществителното нарицателно функционира като определяемо, а съществителното собствено – като приложение. Това означава, че граматическият детерминатор, т.е. определителният член, е с по-съществен принос при референцията от семантичния детерминатор, т.е. от съществителното собствено име.

Т.нар. синтактичен критерий, използван за първи път от Л. Андрейчин (1942: 465) и възприет с малки изключения (Недев, Събев 1989: 66; Пашов 1989: 292) в българистиката, може да се приложи в случаите, в които съществителното нарицателно се употребява както с нулев член, напр.: *инженер Петров*, *инспектор Дичев*, *архитект Ангелов*, така и с определителен член, напр.: *инженерът Петров*, *инспекторът Дичев*, *архитектът Ангелов* (като количество примерите от този тип не са многобройни, но пък са едни от най-експлоатираните, което изобщо не е случайно).

Многозначителен е фактът, че когато вторият компонент на апозитивната конструкция е прякор, псевдоним или прозвище, той винаги се употребява с определителен член и функционира като приложение, докато първият компонент, представен от съществително собствено име, функционира като определяемо. При това членуването не променя синтактичните функции на компонентите на апозитивната конструкция. Обяснението е просто: семантиката на съществителните е достатъчна, за да не се подмени референцията и за да се посочи кое е определяемото. Анализирайки лексикосемантичните различия между съществителните имена, Стоян Буров подчертава, че те са обусловени от различията в тяхната денотативна отнесеност: „Така например прозвищните имена образуват преходна зона между предметните и собствените имена (имат екстензионал, еднакъв със собствените, и интензионал, подобно на предметните имена). При превръщането им във фамилни собствени имена обаче те се лишават от интензионала си“ (Буров 2004: 55).

Налагането на един подход (критерий) за водещ спрямо друг (или други) винаги е бил и ще бъде дискуссионен въпрос. Но изборът на синтактичния критерий като доминиращ за сметка на логическия критерий означава, че дефиницията за приложение в Академическата граматика трябва да бъде променена. От логическа гледна точка няма разлика между конструкции *вестник „Труд“*, *гара Левски* и *инженер Петров*. Изразът „стеснява обема на понятието“ в дефиницията на Ст. Стефанов-Брезински има съществено значение за осмислянето и концептуализирането на апозитивната конструкция като цяло и на апозицията – в частност, въпреки че в известен смисъл е спорен поради амбивалентността си. В конструкции от типа *съществително нарицателно име + съществително собствено име* естествено възниква въпросът дали съществителното нарицателно име с нулев член, или т.нар. общо име, стеснява обема на понятието, обозначено чрез притежаващото индивидуална определеност съществително собствено име, или съществителното собствено име стеснява обема на понятието, изразено чрез съществителното нарицателно име с нулев член? Въпроси, чиито потенциални отговори нито са лесни, нито са еднозначни, нито са неоспорими, макар че М. Алмалех е пределно лаконичен и ясен: „Простата логика сочи, че видовете понятие е това, което може да уточни родовото, а не обратното“ (Алмалех 1993: 89).

Именно притежаващото индивидуална определеност съществително собствено име стеснява обема на понятието, изразено преди това чрез съществителното нарицателно име с нулев член. От многото *гари* в конкретния случай се визира точно определена гара – *гара Левски*; от многото хора, които по професия са *инженери*, се визира един-единствен човек – *инженер Петров*. Или, както симптоматично отбелязва Петя Осенова по повод на тълкуването на опората в изразите от типа *дядо Петър*: „... според нас синтактичната опора е нарицателното, а не собственото име. Подобно на Hawkins (1978: 147) смятаме, че собственото име функционира като модификатор, който

нарицателно функционира като определяемо, а съществителното собствено – като приложение. За конструкции, чрез които се назовават географски обекти, напр.: *връх Шипка*, *град Велико Търново*, *пещера Магурата*, *остров Света Анастасия*, различията в мненията са по-категорично изразени.

ограничава референцията на нарицателното име до точно една, напр.: *дядо Петър, д-р Иванова*. Освен това собственото име може да назове повече от един тип обекти: *революционерът Г. С. Раковски, бул. „Г. С. Раковски“, училище „Г. С. Раковски“*. В подобни случаи е важна информацията от първата съставка. Втората носи първичното си название на човек дори при свързването си с други обекти“ (Осенова 2011: 160). Тази позиция, макар че е представена от авторката откъслечно и палиативно, се споделя категорично в настоящото изложение.

В трудовете по синтаксис бегло се споменават, но не се коментират честотни, но и интересни употреби на релационни и функционални съществителни нарицателни имена, които влизат в състава на някои от разновидностите на апозитивната конструкция: 1) съществителното нарицателно име, обозначаващо роднинско наименование⁵, титла или псевдотитла, което е в препозиция спрямо съществителното собствено име и винаги е с нулев член, напр.: *вуйна Дочка, княз Кирил, министър Дянков*; 2) съществителното нарицателно име, обозначаващо професия, длъжност, специалност, национална, политическа или религиозна принадлежност, междуличностни отношения, което е в препозиция спрямо съществителното собствено име и винаги е с определителен член, напр.: *водопроводчикът Христо, контрольорът Фиданов, историкът Манев, датчанинът Нилс Бор, републиканецът Рейгън, католикът Питър Дойл, пенсионерът Марин, партньора Николов*. За първата група апозитивни конструкции резултатът от прилагането на синтактичния подход е в явно противоречие с резултата от прилагането на логическия подход (налице е асиметрия между логическо отношение и синтактична функция). За втората група апозитивни конструкции, формално погледнато, резултатите от прилагането на двата подхода съвпадат (налице е симетрия между логическо отношение и синтактична функция). И в двата случая обаче „метатезата“ на приложението, т.е. размяната на синтактичните функции на съществителните в резултат на членуването (Алмалех 1993: 59), е невъзможна, тъй като в апозитивните конструкции от този тип опозицията *съществително нарицателно име с нулев член – съществително нарицателно име с определителен член* се неутрализира.

Това означава, че в апозитивни конструкции от типа: *редник Пеев, поп Андрей, професор Матев*, на съществителните нарицателни имена, в съгласие със синтактичния подход, винаги ще се приписва функция само на приложение. В апозитивни конструкции от типа: *войникът Пеев, свещеникът Андрей, деканът Матев*, на съществителните нарицателни имена, в съгласие и с логическия, и със синтактичния подход, винаги ще се приписва функция само на определяемо. В тази връзка е уместно да се приведе и друго мнение. Отчитайки, че ролята на съществителните нарицателни имена семантично е по-централна в сравнение с ролята на съществителните собствени, П. Осенова отбелязва, че много от титлите са релационни съществителни, които взимат своите аргументи, преди да реализират адюнктите си, срв. [*дядото на Петър*] [*Иван*] (Осенова 2009: 161).

Добилото широка популярност разбиране в българската лингвистика противоречи и на логиката, и на дефиницията от Академическата граматика за приложение, а именно – чрез второто по ред съществително име, функциониращо като приложение, се стеснява обемът на понятието, вече назовано от първото по ред съществително име, функциониращо като определяемо. По повод на налагането на формален, „чисто“ логически подход в синтактичните проучвания М. Алмалех признава: „Той може да изглежда като изкуствено привнасяне на логика в езика, в граматиката, но проследяването на семантичните процеси при функционирането на словосъчетанието в изречението, както и при членуване, показват, че той има основания (Алмалех 1993: 58).

⁵ Руселина Ницолова разкрива важна особеност на роднинските наименования с оглед на граматическата категория *детерминация*: „Някои съществителни нарицателни в ед.ч., представляващи роднински названия, употребени самостоятелно (*мама, татко, дядо* и др.) или в съчетание с кратка форма на притежателните местоимения (*майка ми, брат му* и под.), се употребяват с нулев член, въпреки че означават единичен и определен обект“ (Ницолова 2008: 105).

3. Необходимост от анализ на референциалната отнесеност на компонентите при установяване на посоката на зависимост в конструкциите от разглеждания тип

При опитите да се определят синтактичните функции на компонентите на апозитивната конструкция се установи, че получените резултати от анализа на референциалната отнесеност на нейните компоненти⁶, която бе вече анонсирана, до голяма степен потвърждават резултатите от налагането на логическия подход като водещ.

М. Алмалех, автор на единственото монографично изследване в българския синтаксис, чийто предмет са и различните типове словосъчетание, изградено от определяемо и приложение, пише: „При словосъчетанията с приложение референтът е един, защото и двете съществителни имена са две названия на един референт (...) Затова в словосъчетанията с несъгласувано определение има два референта и два денотата, а в словосъчетанията с приложение – един референт и два денотата. Това е важна разлика, имаща езикови следствия“ (Алмалех 1993: 5).

За разлика от него Р. Ницолова защитава друга теза: „Нереферентна употреба имат приложенията, означаващи титли, които са представени със съществително с нулев член, напр. *академик Диневков, професор Андрейчин, инженер Попов, архитект Стоев* и под., както и някои други видове приложения, напр. *град Виена, село Константин, пристанище Бургас, зала „България“, училище „П. Славейков“, улица „Странджа“* и др. Интересно е, че тези нереферентни изрази са част от комплексен израз с референтна употреба, като референтът му е определен поради наличието на собствено име в него. (...) Именните групи с нулев член са част от комплексен референтен израз, означаващ определеност или неопределеност“ (Ницолова 2008: 89–90). Тук, разбира се, трябва да се внесе важно уточнение: референцията не е свойство на езика; тя се осъществява от говорещото лице. Затова дали компонентите на апозитивната конструкция са референтни, или не са, зависи както от интенцията на адресанта, така и от интерпретацията на адресата.

Макар че по-нататък в своето изложение авторката твърди, че нулевият член може да означава и съществуване на единичен референт, визирайки именните групи с неспецифична референция (Ницолова 2008: 91–93), допускането ѝ, че именната фраза, вкл. апозитивната конструкция, като цяло притежава референтност, която е функция от съществителното собствено име, е приемливо и перспективно. Това предположение означава, че компонентите на апозитивната конструкция не просто са с еднаква референтна отнесеност. Нещо повече – те са с различен принос за осъществяването на референцията. Всъщност презумпцията на Р. Ницолова кореспондира с идеите на Питър Стросън, който още в средата на миналия век отбелязва: „Но има думи, които могат – самостоятелно или заедно с други думи – да образуват изрази, които имат преимуществено референтна употреба, или – също самостоятелно или в състава на други изрази – да имат предимно характеризираща или класифицираща употреба“ (Strawson 1950: 337–338).

Относно позиционирането на компонентите в апозитивната конструкция в лингвистиката безспорно се приема, че чрез първото съществително име, което е конкретно референтно, по-силно е изразена идентифициращата функция, а чрез второто съществително име, което е нереферентно или предикатно, приоритетно се реализира характеризиращата или класифициращата функция. Това в голяма степен се отнася за два структурни типа: *съществително нарицателно име + съществително нарицателно име* и *съществително собствено име + съществително собствено име*. В тях чрез втория компонент, който има еднаква референция с първия компонент, но различен спрямо него референциален потенциал, се характеризира или се класифицира вече назованият денотат, като едновременно с това му се дава и друго наименование.

Дали обаче във визираните разновидности на конструкцията, предмет на настоящия анализ – *съществително нарицателно име + съществително собствено име* – вторият компонент, т.е. съществителното собствено, има идентифициращ характер (в съгласие с отдавна наложения не само в българския синтаксис възглед), или пък се налага статуквото да бъде преразгледано и преосмислено? Предположението, че съществителното собствено име може да има предикатен характер и че автонимният му статус⁷ е едно от проявленията на предикатния денотативен статус,

⁶ Виж повече по този въпрос в студията „Апозитивна и референция“ (Гецов 2020: 209–230).

⁷ В някои конституции чрез съществителното собствено име може да се посочва актуален признак на лицето или на предмета. В тези случаи с помощта на автонимните имена (именни групи), функциониращи

е привлекателно и вероятно перспективно. Неговото целесъобразно аргументиране несъмнено би се отразило върху определянето на синтактичния статус на компонентите на апозитивната конструкция от този тип: на съществителното собствено име ще се припише функция на приложение, а на съществителното нарицателно име – функция на определяемо.

Трябва да се отбележи, че идеята за автонимната употреба на съществителните собствени имена, представена в класификацията на денотативните статуси на именните групи (Падучева 1985: 86; 99–101), се анонсира и в българската лингвистика. Ст. Буров лаконично, но категорично отбелязва: „Свойство като ‘съм Мария’ или като ‘Ти си истинска/типична Мария’ не съществува, освен ако не се има предвид конкретен носител на името *Мария*. В изказвания като *Аз съм Мария*, *Аз се казвам Мария* името *Мария* има автонимен статус, защото не отвежда нито към свойство, нито към същност, а към самото себе си“ (Буров 2004: 56).

В лингвистичната наука се постулира, че поради липсата на интенционал собствените имена не могат да бъдат предикати⁸, а чрез общото име не може да се идентифицира референтът. Тези твърдения, разбира се, трудно могат да бъдат оспорени. Те обаче не водят до заключението, че за съществителните собствени в апозитивната конструкция от разглеждания тип е присъща единствено и само функцията на определяемо. Напротив – в чисто семантичен аспект именно съществителните нарицателни имена, като названия на предмети или на клас от предмети, доминират спрямо съществителните собствени имена, чрез които тези предмети се конкретизират и се описват като носители на съответното име. „За да се даде чрез приложението второ название на предмета, означен с основното съществително, предметът трябва вече да е назован по някакъв начин от съществителното нарицателно. Ако той е назован твърде общо чрез определяемото, изразено чрез съществително нарицателно име, което реално затормозява правилната му идентификация от страна на адресата, функцията на приложението, изразено чрез съществително собствено име, е да конкретизира неговата семантика. Ако предметът е назован конкретно и не са налице проблеми с неговата коректна и еднозначна идентификация в реалната комуникативна ситуация, приложението изпълнява характеризираща, класифицираща или експресивна функция“ (Гецов 2020: 218–219).

Едно от традиционните и често експлоатирани доказателства, подкрепящи тезата за еднаквата референция на компонентите на апозитивната конструкция, е възможността тази конструкция да се замени с изреченски синонимен израз, т.е. тя да се трансформира в т.нар. изречение за твържество.

Така например според Йордан Пенчев в съчетания от типа: *Дядо Петър*, *Професор Бенев*, *Читалище „Вазов“*, *Вълчицата майка*, *Гора закрилница*, *Той има брат Петър*, *Той има титла академик*, е налице отношение на отъждествяване, срв.: *Петър е дядо*, „*Вазов*“ е читалище, *Гората е закрилницата*, *Петър е братът*, *Академик е титла* (Пенчев 1984: 28). М. Алмалех коментира гледната точка на Й. Пенчев, като основателно отбелязва, че появата на определителен член в някои от примерите е нерегулируема, тъй като при членуване на самото словосъчетание извън контекст синтактичните функции на съществителните се променят (Алмалех 1993: 56–57).

Напоследък все повече учени поставят под съмнение аксиоматичността на формулата $X \text{ е } Y$ = $Y \text{ е } X$. Оказва се, че тя е в сила само когато и двата компонента на апозитивната конструкция са с конкретно референтна отнесеност и имат идентифицираща функция, напр. *Емил Димитров-Ревизоро*. Ако един от компонентите е с предикатен денотативен статус и е със силно изразена

като приложение, говорещият приписва на лицето или на предмета име, описва това лице като носител на някакво име, т.е. съществителното собствено име функционира като един от признаците на референта (Пулеха 1999: 67).

⁸ В българската лингвистика битува общоприетото схващане, че значението на съществителните собствени е денотативно, че тяхната единствена функция е чрез тях да се идентифицира обектът от извънезиковата действителност в текста и ситуацията, че те, за разлика от съществителните нарицателни, са винаги референтни (Маровска 2013: 199–200; Зидарова 2016). При формирането и поддържането на подобно схващане обаче се игнорира фактът, че в апозитивната конструкция съществителните собствени имена могат да имат автонимна употреба. Автонимният статус на съществителните собствени имена, както вече бе отбелязано, е едно от проявленията на предикатния им денотативен статус.

характеризираща функция, т.е. чрез него не толкова се назовава, колкото се характеризира или се класифицира обектът от извънтекстовата действителност, трансформацията е невъзможна, напр.: *футболистите атлети, гъба кладница, връх Мургаиш*. Нещо повече – от комуникативно-прагматична гледна точка дори преобразуването на конструкцията, чиито компоненти са с конкретно референтна отнесеност, в изречение за твърдение не е напълно коректно. Второто, допълнителното, наименование на обекта или ситуацията няма за цел само да именува, а и да ранжира, да акцентира, да актуализира (а понякога и да манипулира) информацията. Според Юрий Апресян би било прибързано да се твърди, че при подобна трансформация напълно се съхранява смисълът на изходния израз. Напротив – разумно е да се предполага, че всяко изменение на формата води и до промяна на смисъла (цит. по: Пулеха 1999: 45).

Това обаче не е всичко. Още през 1919 г. Бертранд Ръсел, чиито идеи за *денотацията* (термин на Б. Ръсел) лежат в основата на съвременната теория за референцията, коментира един тип изказвания, в които чрез съществителното собствено име само се съобщава, че референтът се казва еди-как си: „На това може да се отговори, че ако изречението „Скот е сър Уолтър“ в действителност означава „лице на име „Скот“ е идентично с лице на име „сър Уолтър“, то тези имена функционират като дескрипции, т.е. индивидът не се назовава с тях, а се описва като носител на съответното име“ (Russell 2010: 175).

По-късно и други автори (Арутюнова 1976: 305; Падучева 1985: 100; Вайс 1985: 437; Булигина, Шмельов 1997: 503; Крилов 1997: 257–258) анализират подобни изказвания и привеждат изобилен доказателствен и илюстративен материал, стигат до извода, че не трябва да се приравняват или да се смесват изказванията, изразяващи номинативно твърдение, с изказванията, чрез които на референта (лице или предмет) се приписва някакво име.

Според тази логично обоснована и умело представена концепция апозитивните конструкции от типа: *полковник Стоев, дядо Веско, отец Сергей*, не са редуцирани изречения за твърдение, срв.: *полковник е Стоев = Стоев е полковник, дядо е Веско = Веско е дядо, отец е Сергей = Сергей е отец*, а по-скоро са функционални еквиваленти на изречения, чрез които се именува референтът с цел идентификация, срв.: *полковник Стоев = полковник на име Стоев (чиято фамилия е Стоев; който се казва Стоев); дядо Веско = дядо на име Веско (чието име е Веско; който се казва Веско); отец Сергей = отец на име Сергей (чието име е Сергей; който се казва Сергей)*.

Твърденията на цитираните по-горе автори, че между еднаквата референция на двата компонента в апозитивната конструкция и техните референциални характеристики не може да се постави знак за равенство, са основателни и защитими. „Това, че съществителното нарицателно и съществителното собствено име се съотнасят с един и същ обект от действителността, не означава, че назоваването се извършва по един и същ начин, т.е. че приносът на двата компонента при реферирането е паритетен. Безспорен аргумент, доказващ коректността на тази констатация, е невъзможността на апозитивната конструкция от този тип да се трансформира в изречение за твърдение. Всъщност разликата между съществителните собствени имена (с автонимна употреба), функциониращи като облигаторен елемент в апозитивната конструкция, и самостоятелните съществителни собствени имена (с референтна употреба), която не се нуждае от доказване, до голяма степен обуславя общата референция на компонентите на апозитивната конструкция. Ролята на задължителното повторно назоваване е да допълни, да доуточни, да конкретизира, да прецизира информацията за обекта, дадена чрез първото наименование; да го постави в различен ракурс; да го характеризира; да го класифицира; да го категоризира и пр.“ (Гецов 2020: 224–225).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

В основата на дефиницията за синтактичната категория *приложение*, възприета отдавна в българската граматика, несъмнено е логическият подход. При представянето и осмислянето на множеството разновидности на приложението обаче той (не)оправдано се смесва, а нерядко и се подменя с граматическия, с лексико-семантичния или с комуникативния подход. Основна причина за това е синкретичната семантика на приложението, което обединява в себе си предметността и признаковостта. Поради семантичното разнообразие и граматическите различия на компонентите, изграждащи конструкциите от типа *съществително нарицателно име + съществително*

собствено име, както и поради отсъствието на формални граматически конектори между тях, най-подходящо и перспективно е базовият подход при анализа на апозитивната конструкция да бъде логическият. Това не означава, че граматическият, лексико-семантичният и комуникативният подход трябва да се омаловажат или да се игнорират. Те обаче могат да се използват на различни йерархични нива, т.е. по вертикала, а не просто да допълват водещия подход по хоризонтала. Техният субординарен характер изисква използването им да е оптимално синхронизирано с прилагането на базовия подход и да е логически издържано, добре аргументирано и прагматически обосновано.

Представените наблюдения и анализи затвърждават предположението, направено в друга студия на автора, че: „компонентите на апозитивната конструкция от типа *съществително нарицателно* + *съществително собствено* могат да не реализират референцията си поотделно, независимо един от друг, а да имат обща, съвкупна референция, за чиято реализация те допринасят в различна степен“ (Гецов 2020: 225). За да се превърне това предположение в сериозен аргумент, то трябва да се разработи с оглед на разноликите лексико-семантични класове както в рамките на съществителните нарицателни, така и в рамките на съществителните собствени имена. Както вече е отбелязано: „За база при аргументацията може да се използва допускането, че общата (съвкупната) референция на определяемото и приложението е функция от различните им референциални характеристики. Нереперентните имена, т.е. имената с неопределена референция, които функционират като определяеми в апозитивна конструкция от анализирания тип, реализират референцията си само посредством съществителните собствени имена, на които се приписва функция на приложение“ (Гецов 2020: 225).

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 1993: Алмалех, М. *Семантика и синтаксис*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Almaleh 1993**: Almaleh, M. *Semantika i sintaksis*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Андрейчин 1942: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: „Хемус А.–Д.“. // **Andreychin 1942**: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: „Hemus A.–D.“.
- Арутюнова 1976: Арутюнова, Н. Д. *Предложение и его смысл*. Москва: „Наука“. // **Arutyunova 1976**: Arutyunova, N. D. *Predlozhenie i ego smysl*. Moskva: „Nauka“.
- Булигина, Шмельов 1997: Булигина, Т. В., Шмельов, А. Д. *Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики)*. Москва: Школа „Языки русской культуры“. // **Bulygina, Shmelyov 1997**: Bulygina, T. V., Shmelyov A. D. *Yazykovaya kontseptualizatsiya mira (na materiale russkoy grammatiki)*. Moskva: Shkola „Yazyki russkoy kulytury“.
- Буров 2004: Буров, Ст. *Познанието в езика на българите*. В. Търново: „Фабер“. // **Burov 2004**: Burov, St. *Poznaniето v ezika na balgarite*. V. Tarnovo: „Faber“.
- Бънков, Осиковска 1974: Бънков, А., Осиковска, Й. *Логика*. София: „Народна просвета“. // **Bankov, Osikovska 1974**: Bankov, A, Osikovska, Y. *Logika*. Sofia: „Narodna prosveta“.
- Вайс 1985: Вайс, Д. *Высказывания тождества в русском языке: опыт их отграничения от высказываний других типов*. – В: *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 15. Современная зарубежная русистика*. Москва: „Прогресс“, 434–463. // **Vays 1985**: Vays, D. *Vyskazyvaniya tozhdestva v russkom yazyke: opyt ih otgraniicheniya ot vyskazyvaniy drugih tipov*. – In: *Novoe v zarubezhnoy lingvistike. Vypusk 15. Sovremennaya zarubezhnaya rusistika*. Moskva: „Progress“, 434–463.
- Гецов 2017: Гецов, А. *Към въпроса за приложението – „двуликия Янус“ в българския синтаксис*. – В: *Език свещен. Юбилеен сборник по случай 70-годишнината на проф. д-р П. Радева*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 71–90. // **Getsov 2017**: Getsov, A. *Kam vaprosa za prilozhenieto – „dvlikiya Yanus“ v balgarskiya sintaksis*. – In: *Ezik sveshten. Yubileen sbornik po sluchay 70-godishninata na prof. d-r P. Radeva*. V. Tarnovo: YU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 71–90. < http://www.uni-vt.bg/res/4614/SB_70-g_Pradeva_Filolog.pdf > [25.08.2020]
- Гецов 2020: Апозиция и референция. – В: *Годишник на Факултета по хуманитарни науки, том XXXI А*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 209–230. // **Getsov 2020**: Getsov, A. *Apozitsia i referentsia*. – In: *Godishnik na Fakulteta po humanitarni nauki, tom XXXI A*. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 209–230. < <https://www.shu.bg/wp-content/uploads/file-manager-advanced/users/faculties/fhn/izdaniya/godishnici/2020-godishnik.pdf> > [21.02.2021]

- Джиоева 2017:** Джиоева, А. А. *Английска номинативност и картина мира*. Москва: „ИНФРА-М“. // **Dzhioeva 2017:** Dzhioeva, A. A. *Angiyskaya nominativnosty i kartina mira*. Moskva: „INFRA-M“.
- Зидарова 2016:** Зидарова, В. Собствените имена като номинативи и като детерминатори в сферата на определеността. – В: *Отговорността пред езика. Книга 4. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Добрин Даскалова*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. <http://shu.bg/sites/default/files/izdaniq/fhn/otgovornostta-ezika/Otgovornostta-pred-ezika_4.pdf> // **Zidarova 2016:** Zidarova, V. *Sobstvenite imena kato nominativi i kato determinatori v sferata na opredelenostta*. – In: *Otgovornostta pred ezika. Kniga 4. Sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. d-r Dobrina Daskalova*. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“.
- Крилов 1997:** Крылов, С. А. Детерминация имени в русском языке: теоретические проблемы. – В: *Семиотика и информатика. Вып. 35*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 244–277. // **Krilev 1997:** Krylov, S. A. *Determinatsiya imeni v russkom yazyke: teoreticheskie problemy*. – In: *Semiotika i informatika. Вып. 35*. Moskva: Shkola „Yazyki russkoy kulytury“, 244–277.
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. // **Marovska 2013:** Marovska, V. *Referentsiya i referirane v sveta na ezika*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.
- Недев, Събев 1989:** Недев, Ив., Събев, С. Към въпроса за разграничаването на приложението от неговото определяемо. – В: *Език и литература*, № 3, 64–70. // **Nedev, Sabev 1989:** Nedev, Iv., Sabev, S. *Kam varosa za razgranichavaneto na prilozhenieto i negovoto opredelenie*. – In: *Ezik i literatura*, № 3, 64–70.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Nitsolova 2008:** Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Осенова 2009:** Осенова, П. *Именните фрази в българския език*. София: „ЕТО“. // **Osenova 2009:** Osenova, P. *Imennite frazi v balgarskiya ezik*. Sofia: „ETO“.
- Падучева 1985:** Падучева, Е. В. *Высказывание и его соотносительность с действительностью*. Москва: „Наука“. // **Paducheva 1985:** Paducheva, E. V. *Vyskazyvanie i ego sootnesennosty s deystvitelnostyyu*. Moskva: „Nauka“.
- Пашов 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: „Народна просвета“. // **Pashov 1989:** Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia: „Narodna prosveta“.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София: „Наука и изкуство“. // **Penchev 1984:** Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie*. Sofia: „Nauka i izkustvo“.
- Пулеха 1999:** Пулеха И. Р. *Приложение в современном английском языке*. Дис. ... канд. филол. наук. Санкт Петербург. // **Puleha 1999:** Puleha, I. R. *Prilozhenie v sovremennom angliyskom yazyke*. Dis. ... kand. filol. nauk. Sankt Peterburg.
- Русинов 2000:** Русинов, Р. *Практическа стилистика*. 2-ро изд. В. Търново: „Абагар“. // **Rusinov 2000:** Rusinov, R. *Prakticheska stilistika*. 2-ro izd. V. Tarnovo: „Abagar“.
- Савова, Добрева 2016:** Савова, Ив., Добрева, Сн. *Български синтаксис*. Учебно помагало за студенти. В. Търново: „Фабер“. // **Savova, Dobрева 2016:** Savova, Iv., Dobрева, Sn. *Balgarski sintaksis*. Uchebno pomagalo za studenti. V. Tarnovo: „Faber“.
- Стефанов-Брезински 1983:** Стефанов-Брезински, Ст. Приложение. – В: *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис*. София: „Издателство на БАН“, 181–182. // **Stefanov-Brezinski 1983:** Stefanov-Brezinski, St. *Prilozhenie*. – In: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. III. Sintaksis*. Sofia: „Izdatelstvo na BAN“, 181–182.
- Фортунатов 1957:** Фортунатов, Ф. Ф. О преподавание грамматики русского языка в средней школе. – В: *Избранные труды*. Т. 2. Москва, 429–462. // **Fortunatov 1957:** Fortunatov, F. F. *O prepodavanie grammatiki russkogo yazyka v sredney shkole*. – In: *Izbrannye trudy*. T. 2. Moskva, 429–462.
- Чеснокова 1988:** Чеснокова, Л. Д. Первичность и вторичность синтаксических функций словоформ (существительное, прилагательное, глагол, наречие). – В: *Системно-функциональное описание словосочетания и простого предложения. Межвузовский сборник научных трудов*. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 16–27. // **Chesnokova 1988:** Chesnokova, L. D. *Pervichnosty i vtorichnosty sintaksicheskikh funktsiy slovoform (sushtestvitelnost, prilagatelynoe, glagol, narechie)*. – In: *Sistemno-funksionalynoe opisanie slovosochetaniya i prostogo predlozheniya. Mezhhuzovskiy sbornik nauchnyh trudov*. Leningrad: LGPI imeni A. I. Gertsena, 16–27.
- Russell 2010:** Russell, B. *Introduction to Mathematical Philosophy*. George Allen & Unwin, Ltd., London. May 1919. Online Corrected Edition version 1.0 (February 5, 2010) <<https://people.umass.edu/klement/imp/imp-ebk.pdf>>
- Strawson 1950:** Strawson, P. F. On referring. – In: *Mind*, New Series, Vol. 59, No. 235. (Jul., 1950), 320–344. <<http://semantics.uchicago.edu/kennedy/classes/f09/semprag1/strawson50.pdf>>